

İran’da Musaddık Dönemi: Emperyalizm Karşıtı Politikalar ve Sonuçları

Ali AGHAYEV*

Öz: Muhammed Musaddık dönemi, İran tarihinde 1951-1953 yılları arasında yaşanan önemli bir siyasi süreci kapsamaktadır. Musaddık, İran’ın başbakanı olarak görev yaptığı süreçte, İran petrolünün millileştirilmesi ile ilgili emperyalist güçlere karşı mücadele etmiştir. Bu dönemde, İngiltere’nin kontrol ettiği Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) ile olan ilişkiler gerginleşmiştir. Musaddık İran petrolünü sadece İran’a ait kılmak amacıyla AIOC’un ismini değiştirerek NIOC (National Iranian Oil Company) ismiyle millileştirmiştir. Bu, İran halkı tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. İngiltere ve Amerika ise bu hamleyi kendi ekonomik çıkarlarına tehdit olarak nitelendirerek Musaddık’ı durdurmak için çeşitli yollar aramışlar. İran’da bu süreçte siyasi ve ekonomik yaptırımlar derinleşmiş, Batılı güçler ve yerel muhalifler, Musaddık’ın hükümetini devirmek için birleşmiştir. 1953 yılında CIA ve MI6 iş birliğiyle gerçekleşen AJAX Operasyonu ile Musaddık görevden alınmıştır. Muhammed Rıza Şah Pehlevi tekrar tahta geçmiştir. Musaddık’ın dönemi, İran’ın bağımsızlık mücadelesi ile emperyalizme karşı duruşunun simgesi olarak tarihe geçmiştir. Ancak, bu dönem aynı zamanda dış müdahalelerin ve ülke içindeki çatışmaların, İran’ın siyaseti üzerindeki derin etkilerini de gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Musaddık, Petrol, AIOC, AJAX

Mosaddegh Period in Iran: Anti-Imperialist Policies and Their Results

Abstract: The Mohammad Mosaddegh era encompasses an important political period in Iranian history between 1951 and 1953. During his term as Iran’s prime minister, Mosaddegh fought against imperialist powers regarding the nationalization of Iranian oil. During this time, relations with the Anglo-Iranian Oil Company (AIOC), controlled by Britain, became strained. Mosaddegh nationalized AIOC as the National Iranian Oil Company (NIOC) in order to make Iranian oil solely Iranian. This was met with great enthusiasm by the Iranian people. Britain and America, on the other hand, considered this move a threat to their own economic interests and sought various ways to stop Mossaddegh. During this time, political and economic sanctions deepened in Iran, and Western powers and local opposition united to overthrow Mossaddegh’s government. In 1953, Mosaddegh was removed from office in Operation AJAX, which was carried out in cooperation with the CIA and MI6. Mohammad Reza Shah Pahlavi returned to the throne. Mossaddegh’s era has gone down in history as a symbol of Iran’s struggle for independence and its stance against imperialism. However it also reveals the profound effects of foreign interventions and internal conflicts on Iranian politics.

Keywords: Iran, Mossaddegh, Oil, AIOC, AJAX

* Doktorant, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, e-posta: aliaghayev1997@gmail.com / <https://orcid.org/0009-0009-8901-5981>

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 18-03-2025

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 28-06-2025

Araştırma Makalesi / Research Article

DOI: 10.59305/ijvuts.1660489

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Aghayev, A. (2025). İran’da Musaddık Dönemi: Emperyalizm Karşıtı Politikalar ve Sonuçları, Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi, 7 (2), 225-240. <https://doi.org/10.59305/ijvuts.1660489>

***Dergimizde yayımlanan makaleler CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Giriş

1951-1953 yılları arasında İran'da Başbakan Muhammed Musaddık liderliğinde yürütülen petrol şirketlerinin millileştirilmesi süreci, Batılı devletlerin ekonomik çıkarlarıyla örtüşmediğinden ciddi bir uluslararası tepkiye yol açmıştır. Bu durum, özellikle İngiltere ve ABD'nin öncülüğünde Musaddık'a karşı ortak bir müdahale cephesinin oluşmasına neden olmuş ve ülke içindeki siyasi istikrarsızlığı derinleştirerek 1953 darbesine giden süreci hızlandırmıştır. AJAX Operasyonu¹ olarak tarihe geçen darbe planı başarılı olmuş ve petrol şirketleri tekrardan Batılı güçlerin eline geçmiştir.

1940'ların sonu itibarıyla başlayan ve bir dönem başarılı olan Musaddık'ın oluşturduğu İran Millî Cephesi (Cephe-ye Melli-ye İran) ülkenin her yerini sarmış ve çok büyük halk desteği almıştır. 1951 yılında Rıza Pehlevi ne kadar istemese de Musaddık'ı başbakanlık makamına getirmeye mecbur olmuştur. Başa gelmesiyle İngiliz ve Amerika şirketlerine karşı çıkan Musaddık İran petrollerinin sadece İran'a mahsusluğunu ve petrollerinin çıkarma hakkının sadece İran'a ait olduğunu, petrol gelirlerinin yabancı ülkeler tarafından benimsenmesinin doğru olmadığını şiddetle savunmuştur. Çok güçlü halk kitleleri tarafından destek alan Musaddık tüm düşüncelerini gerçekleştirmiş ve tüm yabancı firmaları ülkeden çıkarmayı başarmıştır. Petrol şirketlerini millileştirmeyi başaran Musaddık'a karşı CIA ve MI6 gizli servislerinin yardımıyla tarihe AJAX Operasyonu olarak geçen bir hareket düzenlenmiştir. Bu operasyon 1953 yılında başarıyla tamamlanmış ve Musaddık tutuklanarak başbakanlıktan indirilmiştir. Darbe planının başarıyla tamamlanmasıyla tekrardan petrol şirketleri yabancı güçlerin eline geçmiş ve bu düzen 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar sürmüştür.

Bu çalışmamızın amacı, darbenin zeminini oluşturan iç ve dış faktörlerin incelenmesi ve her iki faktörün de bu operasyonda nasıl rol aldığını ortaya koymaktır. Özellikle petrolün millileştirilmesi meselesinden sonra İran'daki elitlerle ve Batılı güçlerle olan ilişkileri nasıl etkilediği sorusuna cevap aranmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde Musaddık'ın iktidara geliş sürecini anlatacağız. Bu dönemlerde İran'da var olan mevcut siyasi durum ve milliyetçi hareketler incelenecektir. Daha sonraki bölümlerde Başbakanlık dönemi ele alınarak yapılan değişiklikler ve bunların oluşturduğu etkiler, aynı zamanda dönemin süper güçleri İngiltere ve Amerika ile rekabet ele alınacaktır. Son bölümde ise 1953 darbe süreci ve bu sürecin yönetimi ile sonuçları anlatılacaktır.

¹ CIA, operasyona Truva Savaşı'na katılan antik Yunan mitolojisindeki iki karakterden (bkz. Büyük Ajax, Küçük Ajax) esinlenerek "Ajax" (TP-AJAX) adını verdi.

Muhammed Musaddık Öncesi İran'ın Durumu

Nazi Almanyası ile yakın ilişkiler kurması nedeni ile Rıza Şah Pehlevi'ye 1941'de Sovyet Rusya ve İngiltere tarafından Alman uzmanların ülkeden çıkarılmasını talep eden muhtıra (ültimeatom) gönderilmişti. Bu uyarıya rağmen Şah'ın geç yanıt vermesi üzerine her iki güç İran'ı işgal etmiştir. Rıza Şah tahttan indirilerek İngiliz yetkililerin gözetiminde Güney Afrika'ya sürgün edildi ve Sovyet Rusya ve İngiltere'nin rızasıyla oğlu Muhammed Rıza İran tahtına çıktı (Александрович, 2011, s. 110). Bu dönemlerde ülke oldukça karmaşık ve kaotik bir süreçten geçiyordu. İran, Birinci Dünya Savaşı zamanında olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı sırasında da Sovyet Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilmiştir. İran toprakları emperyalist güçlerin stratejik kullanım alanına dönüşmüştür. Bu dönemde, 1943 yılında Tahran Konferansı'na ev sahipliği görevini üstlenen İran, uluslararası alanda önemli bir aktöre dönüşmüştür. Muhammed Rıza Şah ilk kez tahta çıktığı zaman bazı ön yargıları kırmak amacı ile halkın önüne sivil kıyafetlerle çıkarak mecliste yemin etmiştir. Meclis tarafından çıkarılacak tüm yasalara saygı göstereceğini belirterek meşruti monarşi ilkelerine sadık kalacağına dair açıklamada bulunmuştur. Avrupa'da eğitim görmüş olmasının etkisiyle daha özgürlükçü bir yapıya işaret ederek, sivil bir bürokratik sınıfın oluşumunu desteklemiştir (Polat, 2024, s. 89).

Bu gelişmeler İran'da Komünistler, Milliyetçiler ve din adamları başta olmak üzere farklı ideolojik grupların güçlenmesini sağlayarak yönetimi daha çok Meclis ve hükûmetin inisiyatifine bırakmıştır. 1947'de yapılan seçimlerde Meclis'i oluşturan üyelerin çoğunluğu yabancılara verilen imtiyazlara karşıydı. Bunun ilk göstergesi Başbakan Ahmet Kavam ile Sovyet Rusya arasında imzalanan petrol imtiyazlarının meclisin çoğunluğu tarafından reddedilmesiyle ortaya çıktı. Bunun üzerine Ahmet Kavam istifa etti. Bu dönemde İngiliz sterlininin değer kaybetmesi de İran'ın petrolden aldığı payın azalmasına neden olmuştu. Bu durum İran'da ülkenin İngilizler tarafından sömürüldüğü düşüncesini yaygın hâle dönüştürüyordu (Bolat, 2013, s. 68). Yabancı petrol tekelleri ülkenin efendisi hâline gelmişti. AIOC'un İran'daki imtiyaz alanı 159 bin kilometre kareye ulaşmıştı (Александрович, 2011, s. 110).

1950'li yıllara gelindiğinde ise Sovyet destekli Tûde Partisinin² kademeli olarak yeniden güçlenip ortaya çıkması, petrol meselesinden doğan anlaşmazlıklar ve İran'da hüküm süren durgunluk dönemi ABD'li siyasetçilerin İran konusundaki endişelerini giderek yükseltiyordu. Bazen Muhammed Rıza Şah'ın liderlik yeteneği eleştiriliyordu. İran "İkinci Çin" olarak tanımlanıyordu. Bu durumu düzeltmek için belli adımlar atılmıştı. Yılda 23 milyon dolarlık askerî anlaşma

² Tûde Partisi 1941'de İran'da kurulan, Marxist-Leninist bir siyasi partidir. Komünist ideolojiyi benimseyerek sosyalist reformları desteklemiştir. Tûde Partisi 1953 yılında Musaddık'ın darbeyle devrilmesinden sonra büyük baskılara uğramıştır. 1979 İran İslam Devrimi sonrası ise İran hükûmeti tarafından yasaklanarak kapatılmıştır.

imzalandı. Dördüncü Nokta Yardım Programı başlatılarak 25 milyon dolarlık bir İthalat ve İhracat Bankası kredisi onaylandı (hiç bir zaman verilmedi) ve 10 milyon dolarlık Uluslararası Banka kredisi talep edildi. Başkent Tahran'daki CIA ve büyükelçilik personellerinin sayısı çoğaltıldı. Yunan iç savaşında aktif ve kilit isimlerden olan Henry Grady İran Büyükelçisi olarak atandı (Gasiorowski, 1987, s. 267).

Bu yıllarda İran'ın Batı dünyası ile ters düşmesinin en temel sebeplerinden biri AIOC'un faaliyetleri olmuştur. AIOC, 1914 yılında Arnold Wilson tarafından kurulmuştu. İlk defa kurulduğu zamanlarda Anglo-Persian Oil Company olarak faaliyet gösteren şirket 1917 senesinde Anglo İranian Oil Company olarak isim değiştirdi. Bu şirket İran'ın tüm petrol ihracatını kendi elinde tutuyordu. İlk başlarda İran'a kârın sadece %16'lık kısmı veriliyordu. Bu küçük kâr oranı bazı muhafazakâr, Sosyalist ve Marksist çevrelerde rahatsızlık oluşturmaya başlamıştı. 1921 tarihinde İran, Sovyetler Birliği ile anlaşma yapmasına rağmen yine ülkenin petrolü üzerinde İngiltere'nin ağılığı devam ediyordu. Petrolün üretimi ve satışı ile ilgili son anlaşma ise 1933 yılında imzalandı (Erkan, 2015, s. 162).

1940'lı yıllarda İran'da petrolün millîleştirilmesi meselesi tartışılan önemli konulardandı. Bu yıllarda İngiliz Petrol Şirketi Anglo-İranian Oil Company (AIOC) İran'da en büyük petrol rezervlerinin sahibi konumundaydı. İran petrolü İngiltere için vazgeçilmez bir gelir kaynağıydı ve bunun sayesinde dünyanın ikinci ham petrol ihraç eden ülkesi olmuştu. Devlet ile firma arasında 1949 yılında yeni bir anlaşma yapmak suretiyle petrol kârının %24'lük kısmının İran'a verilmesine karar verildi. Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin bu hakların tekrardan AIOC şirketine vermesi halk tarafından çok büyük tepkilere neden oldu. Petrolün büyük gelirlerinden yabancı firmaların yararlanması ve İran halkının dışlanması insanlarda Muhammed Rıza Şah ve onun yönetimine karşı hareketler oluştuyordu. Bunların en önemlisi ise Musaddık önderliğinde kurulan Millî Cephe olacaktı (Kuduoğlu, 2018, s. 41).

Muhammed Musaddık'ın İktidara Gelme Süreci

1941'de Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin tahta geçmesiyle siyasal alandaki muhalefet güçlendi. Muhammed Rıza Şah Pevlevi bu dönem bir taraftan devlet işleriyle uğraşırken diğer taraftan da Sovyet Rusya güdümde olan ve yükselen Tûde Partisi (Komünist Parti) ile uğraşmak zorunda kaldı. 4 Nisan 1946 senesinde Sovyetler Birliği ile yapılan ekonomik anlaşmaya göre Sovyetler, İran'dan çekildi ancak İngiltere buradaki petrol imtiyazlarından vazgeçmek istemiyordu.

Ülkedeki İngiliz etkisini dağıtmak için ülkede birçok yeni yapılanma oluşuyordu. Bu dönemde İngiltere ile yaşanan sorunlar artık halkı rahatsız etmeye başlamıştı. Toprak ağaları, ulema sınıfı, muhafazakâr birçok kesimler yabancı etkileri kırılmasını ve petrolün millîleştirilmesini istiyorlardı. Petrol meselesinin bir an önce çözümü kavuşması gerekiyordu. Ülkede yeni

milliyetçi söylemler, hareketler ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu milliyetçi hareketlerin en önemlisi Tûde Partisi ve Musaddık önderliğinde kurulan “Millî Cephe” oldu. Ülkedeki milliyetçi kesimler, modernleşme taraftarları, aydınlar, sosyalistler, liberaller, toprak ağaları ve ruhani kesimlerden oluşan birçok gruplar Musaddık’ın etrafında birleşerek güçlü bir koalisyon kurmuşlardır (Kaya, 2017, s. 161).

Rıza Şah’tan farklı olarak Muhammed Rıza Şah daha ılımlı bir yol izliyordu. Babası zamanındaki şah karıştı olup tutuklanan ve sürgün edilen siyasetçiler yeniden siyasete döndüler. Bunlardan biri de Musaddık idi. O, Lozan’da hukuk eğitimi almış antiemperyalist, monarşiye karşı, laik bir aydıydı. 1943’te yeniden seçilerek Tahran milletvekili olup meclise giren Musaddık 1947 seçimlerinde çok güçlü bir grup oluşturmayı başardı. O petrol imtiyazlarının hiçbir ülkeye verilmemesini, tüm imtiyazların devletin elinde olmasını ve petrol firmalarının millîleştirilmesi gerektiğini savunuyordu. 1949’da *İran Milleti Partisi*, *Çalışanlar Partisi (Zahmetkeşan)*, *İran Partisi*, *Pan İranist Parti*, *İslam Mücahitleri Cemiyeti* ve *Tahran Pazarı Ticaret ve Zanaatkâr Loncaları Derneği* gibi toplumun farklı siyasi kesimlerinden oluşan Millî Cephe’yi kurdu. Millî Cephe tabanı çoğunlukla alt, orta ve kentli sınıflardan oluşuyordu. Şah’a ve sömürgecilere karşı kurulan bir oluşumdur. Musaddık ve hareketi geleneksel olarak “Pazar” denilen ulemadan da destek almaktaydı. Ulema içindeki en önemli isimlerden olan Ayetullah Kaşani burada çok aktif bir rol üstlenmişti. Kaşani’den başka mecliste de olan Şemsettin Quanatabadi, Ahmed Safai, Bekir Celil Musevi bu hareketi destekleyen isimlerdi. Ayrıca Ebu Fazıl Zencani ve kardeşi Rıza Zencani de meclis dışında hareketi destekleyen din adamları arasında yer alıyordu.

Millî Cephe her şeyden önce İngiltere’nin kontrolünde olan AIOC’u millîleştirmeyi istiyordu. Şirketin hisselerinin çoğunluğu İngilizlerin elindeydi. Millî Cephe, Musaddık ile birlikte bu petrol şirketini İngilizlerin İran’daki oluşumu olarak nitelendirip petrol sanayisinin millîleştirilmesi gerektiğini söylemeye başladılar (Kuduoğlu, 2018, s. 43).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra İngiltere İran’ın petrol üssü sayılan Abadan’da faaliyetlerini yoğunlaştırmıştı. Bu yıllarda Abadan şehri milliyetçilerle Komünist Tûde Partisi taraftarlarının grev ve gösterilerinin merkezi hâline dönüşmüştü. 12 Nisan’da üç İngiltere vatandaşının öldüğü büyük bir kargaşa meydana geldi. Bu olaydan bir gün sonra İngiliz Genelkurmayı, Kraliyet Kruvazörü HMS Gambia’yı tedbirler alınsın diye kargaşa bölgelerine gönderdi. Ancak İran birliklerinin tüm gösterileri yatıştırmasının ardından bu karardan vazgeçildi. Ancak 1946 senesinde yapılan genel bir grev nedeniyle Anglo-Iranian Oil Company şirketinin kadroları riskli hâle dönüşünce İngiltere bu bölgeye Hint Tugayı ve Basra Körfezi’nin Irak tarafına da bir Kraliyet Kruvazörü göndermişti (Sarıkaya, 2008, s. 120).

Musaddık, İran yönetiminin emperyalist güçlere ekonomik açıdan büyük tavizlerin vererek ulusal egemenliği zedelediklerini kamuoyuna açıklıyordu. Bu tavizlerin bir an önce durdurulması gerektiğini savunarak İran'ın bağımsız olması ve egemenlik haklarına saygı duyulması gerektiğini belirtiyordu. İngilizler ise petrol üretimindeki kontrolü İran'a bırakmak istemiyorlardı. Eğer İran bu güce sahip olursa dünyadaki petrol fiyatlarını etkileyebilir hatta petrolü yeraltında tutarak gelecek planlar için saklayabilir veya sadece gerekli malları alabilmek için istediği kadarını satabilirdi (Abrahamian, 2001, s. 188). Bundan ziyade Musaddık ABD'li şirketlerin Suudi Arabistan ve Venezuela gibi ülkelerin petrollerinin işletilmesi karşılığında elde edilen kârın %50'sini bu ülkelere bıraktığının, ancak mesele İran'ın petrollerine geldiğinde İran'a bırakılan kârın çok az olduğunun da farkındaydı (Okyar, 2014, s. 111).

1949 yılında yapılan Meclis seçimlerinde Milliyetçi Cephe siyasi alanda daha da güçlenmişti. Ocak 1950'de ABD ve Suudi Arabistan arasında imzalanan, kâr paylaşımının %50 oranında belirlenmesine dayalı antlaşmanın haberi duyulduğu anda İran'da bu İngiltere'nin aleyhinde önemli karışıklık oluşuyordu. Anglo-Iranian Oil Company yetkilileri, kârın eşit olarak paylaşılmasına dayalı bir anlaşma yapmak için görüşmelere başlamak üzere, İran Başbakanı General Razmara ile görüşmelerin yapılması için her zaman hazır olduklarını iletmişlerdi. Bundan sonra iki taraf arasında başlayan görüşmeler herhangi bir sonuca ulaşmadı. 25 Kasım 1950 tarihinde, Meclis Petrol Komisyonu görüşmelerden çekildiğini duyurdu. Aynı dönemde, Razmara'nın Ekonomi Bakanı, İran Meclisi'nde bir konuşma gerçekleştirerek bu anlaşmadan çekilmenin bir hata olduğunu ifade etti. Bu açıklama üzerinde ülkede hükûmet karşıtı sesler yükselmeye başladı. Üniversite öğrencileri, birçok yerde hükûmete karşı ayaklanmalar düzenlemeye başladılar. Bu toplumsal tepkilerden yararlanan Milliyetçi Cephe lideri Dr. Musaddık, İran petrollerinin millîleştirmek için, 19 Şubat 1951 tarihinde, başkanlığını yürüttüğü Meclis Petrol Komisyonu'na, Hayrizade, Allahyar Salih, Doktor Şaygan ve Hüseyin Meki gibi milletvekilleri tarafından imzalanan bir önerge sundu. Bu arada ülkenin önde gelen dinî liderlerinden olan ve Fedayan-ı İslam'ın başkanı olan Ayetullah Kaşani, Musaddık'ın hükûmete karşı başlattığı millîleştirme hareketine destek verdiğini açıkladı ve hükûmete karşı açık bir duruş sergiledi. Tüm bunlardan sonra Meclis Petrol Komisyonu, yapılan önerge üzerinde tartışmaları başlattı. Bu arada dönemin Başbakanı Ali Razmara 7 Mart'ta Fedayan-ı İslam Örgütü tarafından yapılan bir suikast girişiminde hayatını kaybetti. Bu olanlar Millî Cephenin işine yaradı ve onu daha da güçlü bir hâle getirdi. Böylelikle 20 Mart 1951'de İran petrollerini millîleştiren karar Meclis'te kabul edildi. 2 Mayıs'ta bu karar Şah tarafından onaylandı. Tüm bunlar Musaddık'ı daha güçlü hâle getirdi ve 28 Nisan 1951'de Şah istemeyerek de olsa Musaddık'ı Başbakan ilan etti (Bolat, 2013, s. 68-69).

Musaddık 11 çekimser ve 10 aleyhte oy hariç, geri kalan 79 oyla İran Başbakanı olarak seçilmişti ve iki yıl boyunca bu görevde kalacaktı. Görev yaptığı yıllarda İran'ın bağımsızlığını ve doğal kaynakları üzerinde olan kontrolü savunarak büyük bir çaba göstermişti. Aldığı en önemli kararlardan biri petrolün millîleştirilme kararı olacaktı. Musaddık aynı zamanda ülkedeki siyasi reformları da desteklemekteydi. İran'da seçim yasası üzerinde bazı değişikliklerin yapılması ve daha demokratik bir seçim sürecini oluşturmayı hedefliyordu. Ancak bu dönemde en çok dikkat çeken meselelerden biri de Muhammed Rıza Şah Pehlevi ve Musaddık arasında yaşanan gerilim süreciydi (Aydın, 2023, s. 130).

Bu yıllarda ABD'nin İran'a müdahalesi önemli ölçüde artmıştı. Özellikle millîleştirme yasası onaylandıktan sonra Truman yönetimi iki ana hedef belirledi. Bunlardan öncelikli olanı İran'ı her koşulda ne olursa olsun Batı bloğunda tutmaktı. İkincisi, dünya petrol piyasasındaki istikrarın korunmasıydı. Bu hedefler Musaddık hükûmetini zayıflatmayı gerektirmiyordu. Bu dönemlerde ABD'li yetkililer İran'ın egemenliğine karşı herhangi bir niyetlerinin olmadığını belirtiyor ve İran'ın bağımsızlığını desteklediklerini ifade ediyorlardı. Aslında Truman yönetimi İran'da gizli bir plan başlatmıştı. ABD'nin bu gizli eylemi Sovyetlerin İran'daki konumunun zayıflatılmasını amaçlıyordu. Truman yönetiminin başlıca politikası Musaddık hükûmetini destekleyerek petrol üzerindeki anlaşmazlığı çözüme kavuşturmaktı. Ancak ABD'li politikacılar İngiliz mevkidaşlarının Musaddık'a karşı tutumlarından haberdardılar, tüm meseleleri ve gizli faaliyetleri her zaman birlikte tartışıyorlardı (Gasirowski, 1987, s. 267).

Muhammed Musaddık'ın Uygulamaları ve İran Petrolünün Millîleştirilmesi

Musaddık, göreve başladığı anda millîleştirmek politikalarının uygulanması için düğmeye bastı. 8 Ekim 1951 tarihinde ABD'yi ziyaret eden Musaddık, Başkan Truman ile görüştü. Kendi teklif ve önerilerini Güvenlik Konseyi'ne sundu (İsraeli, 2013, s. 251).

Petrolün ulusallaştırılması sürecinde mecliste başrolü oynayan Musaddık, İngiltere'den gelen ve daha sonra ABD tarafından desteklenen uzlaşma önerilerine karşı başbakan olarak da direndi. Bu direniş sırasında, Millî Cephe dışında kalan Komünist Tûde'nin de aktif desteğini aldı. İran Kitleler Partisi 1941'de kurulmuş, özellikle petrol işçileri arasında hızla büyümüş ve Meclis'te temsil edilir hâle gelmişti. Ancak, SSCB ile ilişkilerin kötüleşmesi ve 1947'de ABD ile bir askerî yardım anlaşması imzalanmasının ardından durum değişmişti. Şah'a karşı suikast düzenlenmesi gerekçesiyle Tûde 1949'da yasaklanmış ve ilk Soğuk Savaş kurbanı olarak yer altına geçmişti. Tûde'nin Musaddık'ı desteklemesi, Soğuk Savaş ortamında Sovyetler Birliği'nin etkisinden çekinen ABD'yi tedirgin etti. Öte yandan, orduyu ele geçireceği korkusuyla Musaddık'ın savaş bakanı atamasına karşı çıkan Şah ile Başbakan'ın arası büsbütün açılmıştı. Üstelik İngiltere'nin ambargosuna karşı önlem almak için olağanüstü yetkiler ve 1950'de kurulan Senato'nun seçim

döneminin altı yıldan iki yıla indirilmesi yönündeki tutumu yüzünden, meclisteki desteği de aşınmaktaydı (Kılıç, 2013, s. 221-222). Tüm bu olaylardan sonra daha güçlü bir hâle gelen Musaddık, bundan sonra bir sürü reformlar gerçekleştirmeye başladı. Diğer taraftan ise kendine karşı olan düşmanları giderek çoğalmaya başlamıştı (Kuduoğlu, 2018, s. 49).

Musaddık, İran'ın vatansever ve demokratik bir şekilde seçilen başbakanı olarak tam bağımsız ve ekonomik politikasına kendi karar veren bir İran vadediyordu. Bu tam olarak Britanya'nın korktuğu şeydi. Musaddık seçildiği günden itibaren kendi taleplerine karşı Londra Hükûmeti'nin hiçbir şey yapamayacağını da çok iyi biliyordu. 1951 tarihinde Musaddık Hükûmeti, Anglo-İranian Oil Company (AIOC) şirketini millileştirerek National Iranian Oil Company (NIOC) olarak ismini değiştirdi. Dönemin Britanya Başbakanı olan Winston Churchill, bu olaydan endişe duyarak kendi imkânları ile eski düzeni geri döndüremeyeceğinin çok iyi farkına varıyordu (İsraeli, 2013, s. 252).

Musaddık yeni kurulan petrol şirketinin başına Tahran Üniversitesinde Dekan görevini yürüten ve 1979 İran İslam Devrimi sonrası İran'ın ilk başbakanı olacak Azerbaycan kökenli Mehdi Bazargan'ı getirmiştir. Bazargan, Abadan'a giderek merkezi ofisin kapısına "İran Millî Petrol Şirketi" levhasını asmıştır (Sarıkaya, 2008, s. 121).

İngiltere bu olaylar sonrası İran'da olan tüm temsilcilerini kapatarak ambargo uygulamaya başladı. İran'ı Birleşmiş Milletlere şikâyet etti. Bu ambargolara bir müddet sonra ABD katıldı ve uluslararası alanda İran'ın petrol ihracatı kısıtlandı. Musaddık İngiltere ile ilişkilerini keserek, İran'daki tüm İngiliz elçiliklerini kapatacağını duyurdu. Tüm bu olaylara karşı İngiltere Basra Körfezi'nde olan donanmasını artırdı ve İran'ın tüm alacaklarını dondurdu. Taraflar arasında çıkan bu krizden en çok rahatsızlık duyan kişi çok şüphesiz Muhammed Rıza Şah idi (Kaya, 2021, s. 403).

1952 senesinin ortalarına gelindiğinde Musaddık'la Şah arasında yaşanan gerilim daha şiddetli bir hâle geldi. Musaddık, monarşiyi ve bazı toprak ağalarını zayıflatmak için seçim yasasında reform girişimlerine başladı. Parlamentoda yeterli olan çoğunluğu sağladığı anda 16. Meclis seçimlerini durdurdu. Bu olayın hemen ardından Musaddık, İran'ın Başbakanı olarak kabinenin diğer bakanlarını atama yetkisine sahip olduğu gibi aynı zamanda Savaş Bakanı'nı da atama yetkisinin anayasa kapsamında kendisine ait olduğunu söyleyerek Muhammed Rıza Şah'a karşı meydan okudu (Abrahamian, 2008, s. 155). Şah buna karşı gelince Temmuz 1952'de Musaddık görevinden istifa etti. Musaddık'ın istifası tüm İran genelinde şiddetli gösterilere yol açtı. İstifa haberini duyan halk sokaklara dökülerek ayaklandı. Bu yaşanan olaylar sonucunda Şah geri adım attı ve Musaddık tekrardan Başbakan olarak atandı ve bu sefer mecliste mali, hukuki ve siyasi

konularda reform yapabilmesi için kararname çıkarma yetkisini de kendi eline almış oldu (Okyar, 2014, s. 112).

Temmuz 1952'den sonra Musaddık'ın ikinci dönemi başladı. İkinci başbakanlık döneminde 6 Ağustos 1952 yılında Musaddık'a Meclis tarafından 6 aylık yasama yetkilerini kullanması için bazı haklar verilmiştir. Bu dönemde de Musaddık önemli icraatlar gerçekleştirmiştir. En dikkat çeken adımlardan biri de seçim yasası üzerinde yapılan değişiklik olmuştur. Vekil sayısı 136'dan 172'ye çıkarılmıştır. Ayrıca oy kullanma hakkı sadece okuma ve yazma bilenlere verilmiştir ve kadınlara belediye seçimlerinde oy kullanma hakkı tanınmıştır. Musaddık'ın bu icraatları demokratik katılımın yükseltilmesi ve toplumsal eşitliğin temin olunması açısından dönemin önemli sayılabilecek icraatlarından olmuştur (Aydın, 2023, s. 130). Bir diğer yandan da bu dönemde İran, Batılı şirketler tarafından yaptırımlara maruz kalmış ve petrol gelirlerinden yaklaşık üç yıl boyunca yararlanamamıştır. Ülke ekonomisinin ağır krize düştüğünü gören Musaddık giderek bir diktatör gibi hareket etmeye başlamış, ilk önce senatoyu, daha sonra anayasa mahkemesini ve meclisi kapatmıştır. Sıkı yönetim ilan etmekle basın-yayın kuruluşlarını susturmuştur. Neticede bu yaşanan gelişmeler Millî Cephe'nin dağılmasına neden olmuştur (Erendor, 2018, s. 128).

Ekonomik yaptırımların ülkeyi ağır duruma getirdiğini gören Başbakan Musaddık, 28 Mayıs 1953 yılında Başkan Eisenhower'a bir mektup yazmıştır. Mektupta şöyle söylüyordu. “*Ya İngiltere'nin kendi önerilerini kabule ikna edilmesini ya da İran'ın bu duruma dayanabilmesi için gerekli maddi yardımın yapılmasını*” talep etmişti. Lakin ABD Musaddık'ın söylediklerini kabul etmedi. Bu olaylardan sonra hiçbir dış yardım alamayan İran çok zor duruma düştü. Ham petrol üretimi ve rafinajını sürdürmekte güçlükler yaşadı. 1950 yılında 220 milyon varil üretim yapan İran 1953 yılına gelindiğinde sadece 9,5 milyon varil üretim yapıyordu. Bu büyük düşüşte özellikle yabancı olan teknisyen uzmanların millileştirme olayından sonra tüm işlerin kilit noktalarındaki görevlerinden istifa etmesinde çok büyük etken doğurdu. Bir diğer yandan İngiltere millileştirmeden sonra bazı bağımsız şirketler tarafından alınan İran petrolünü “çalınmış petrol” olarak niteledi ve diğer ülkelerde İran petrolüne el koymak için bir sürü yasal yola başvurdu. 8 Aralık 1952'de ABD Dışişleri Bakanlığının yasal sorumluluğunu kendi üzerlerine almak kaydıyla, Amerikan petrol şirketlerinin İran petrolünü serbest bir şekilde satın alabileceğini duyurması, İngiltere'nin büyük tepkisine neden olsa da Amerikan şirketleri İran petrolünü almaya yanaşmadılar. Tüm bu kriz boyunca yabancı şirketler etkin bir dayanışma sergileyerek krizin olumsuz etkilerinin sadece İran'da hissedilmesini sağladılar (Yılmaz, 2009, s. 81-82). Musaddık'ın başbakanlık yaptığı dönemde yaptığı bir diğer reform hareketi ise toprak üzerinde oldu. Kasım ayında toprak reform politikası yürürlüğe girdi. Bu reforma göre tüm tarım

alanlarının sahipleri kazandığı gelirin %20'lik kısmı alınacaktı. Bu %20'nin de %10'luk kısmı toprağı eken köylülere verilecekti. Geri kalan %10'luk kısım ise ülkenin kırsal alanlarına yönelik gelişimde kullanılacaktı. Bir diğer yandan ise toprak sahiplerinin köylülerden mevcut yasa dışında köylülerden herhangi bir para veya hizmet talep etmesi yasak ilan edilmişti (Kuduoğlu, 2018, s. 50). Bu yapılan toprak reformu da birçok toprak ağaları ve Musaddık arasında çekişmeye neden olacaktı ve ek olarak bu dönemde İran'ın karşılaştığı şiddetli ekonomik ambargolar giderek Musaddık'ın aleyhine işlemeye başlamıştı. Bir diğer taraftan İngiltere-ABD müttefik güçleri Musaddık'tan bir an önce kurtulmanın yollarını arıyordu. Ve müttefik güçler birleşerek "AJAX Operasyonu" olarak tarihe geçecek bir planı uygulamaya soktular (Mutlu, 2009, s. 64).

"AJAX Operasyonu" ve Muhammed Musaddık'ın Devrilmesi

İran'da 1953 ihtilali genel olarak İran'ın uluslararası komünizmden arındırılması için CIA ile ortak yapılan bir girişim olarak nitelendiriliyor. Ancak bu darbe planı uluslararası petrol kartelinin kurtarılması için Britanya ve ABD'nin ortak çalışmasıdır. Bu kriz süresince en başlıca mesele petrol üretimini ve satışını kimin yönetmesidir. Kamuoyuna yapılan açıklamalarda her ne kadar "kontrol" kelimesinden kaçınılsa da hem Washington hem de Londra'da yayımlanmış bazı gizli raporlarda kullanılan terim bu olmuştur. İngiltere açısından bakıldığında AIOC, İran'da dünyanın en büyük petrol rafinerisine sahip olmasından ziyade ham petrolün ikinci büyük ihracatçılarındandı ve dünyadaki petrol rezervlerini elinde tutan üçüncü en büyük kuruluştur. Aynı zamanda İngiltere'nin hazinesine 92 milyon sterlin değerinde dövizle büyük katkıda bulunuyordu ve İngiliz donanmasının yakıt ihtiyacının da %85'ini karşılıyordu (Abrahamian, 2008, s. 157).

Operasyona verilen kilit isim AJAX Operasyonu olmuştur. Ortaklaşa bir şekilde yürütülen operasyon olan AJAX, Muhammed Rıza Şah Pehlevi, Winston Churchill, Anthony Eden, MI6 ve diğer İngiliz temsilcileri ile Başkan Eisenhower, John Foster Dulles ve CIA tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu planın ana hedefi Musaddık'ı devirmek ve yerine bir başkasını getirmek olmuştur (Roosevelt, 2007, s. 12).

Millileştirmeye başlayan İran-İngiltere krizi gitgide derinleşerek daha büyük bir hâle gelmişti. Musaddık'ın devrilmesini hedefleyen İngiltere, yaptığı planı ABD'ye sundu. Amerika'da Harry Truman yönetimi ilk başta bu plana sıcak bakmasa da daha sonra o da olaya dâhil olmuş ve CIA'yi operasyon içinde önemli bir merkez hâline getirmiştir. ABD'nin plana dâhil edilmesi içinse Britanya, Norman Darbshire aracılığıyla 1952 Kasım'ında CIA Ortadoğu Şefi Kermit Roosewelt görevlendirilmiştir. Beyaz Saray'da toplantıda her iki ülkenin dışişleri bakanları ve CIA'nin üst düzey yöneticileri ve savunma bakanları gizli bir görüşmede General Fazlullah

Zahidi'yi İran'ı tekrardan Batı kampına çekecek ve Musaddık'ın yerine geçecek adam olarak belirlendi (Mutlu, 2009, s. 64).

AJAX Operasyonu'nun ana ismi olan Kermit Roosevelt Londra'ya uğradı ve bir sıra görüşmelerde, temaslarda bulundu. Dulles Kardeşler 1953 senesinde gerçekleşecek darbe için Eisenhower'i ikna etmede başarılı oldular. AJAX Operasyonu için Tahran şehrinin merkezindeki CIA ofisine bir milyon dolar değerinde maddi yardım yapıldı. General Zahidi darbenin başını çekecek kişi olarak belirlenmişti ve İran ordusunun içinde darbecilerin güçlendirilmesi için faaliyetlere başlanmıştı. Ayrıca Mİ6 gizli servisi de işin içinde idi ve Şah'la birlikte hareket ediyorlardı. Ordunun içinde danışman olarak görev yapan Amerikalılar farklı propaganda usulleri uygulayarak Musaddık'ı yıpratmak için her türlü faaliyetlerde bulunuyordu. Mecliste yapılan yanlışlıklar ve Musaddık'ın yaptığı hatalar darbe için zemini hazırlıyordu. Öte yandan ambargolar yüzünden yıpranan İran'da artık halk kitleleri de giderek Musaddık'tan uzaklaşmaya başlamıştı. Kermit Roosevelt Şah'ı, Musaddık'ı azletmek için ikna etti ve ona bir ferman yayınlattı. Bununla da darbe için artık tüm hazırlıklar tamamlanmış sayılıyordu. 15 Ağustos 1953 yılında önceden planlanmış darbe için harekete geçildi. Ancak Musaddık, hazırlıklı olduğu için darbeyi bastırmayı başardı. Darbe için gelenleri tutuklattı. Şah ise bu olaydan sonra hemen ülkeyi tek etti. Darbenin ana ismi olarak adlandırılan General Zahidi ise saklanmak zorunda kaldı. Ancak darbeyi yapanlar vazgeçmemişlerdi ve yeni bir hamle için hazırlık yapıyorlardı. Yüksek miktarlarda para teklif ederek bazı komutanları ve yöneticileri ikna ederek darbeyi desteklemeleri isteniyordu (Tomak, 2020, s. 2233). Darbenin bastırılması ve Şah'ın kaçmasıyla Tûde Partisi'nin taraftarları sokaklara dökülmeye başladı. Cumhuriyet talep ederek kraliyete ait yapıları heykelleri yıktılar. Bazı belediye binalarını ele geçirdiler. Musaddık bu durumda çok hayati bir karar alarak asker ve polisler sokakların temizlenmesi emrini verdi. Bu karardan sonra hükûmetle Tûde Partisi'nin arası bozuldu ve aynı zamanda asker tekrardan sokaklara indi. 19 Ağustos'ta ise askerler Başbakanlık binasını kuşattılar ve 9 saat süren çatışma sonucunda Musaddık yakalandı. Bu kritik zamanda Musaddık'ın Tûde taraftarlarına karşı güvenlik güçlerini kullanması kendisinin yalnızlığına sebep olduğu söylenmektedir. Tûde Partisi her ne kadar darbeye yardım etmese de Musaddık'a bu olaylar yüzünden destek vermedi ve böylelikle uzun sürmeden iki yıllık Musaddık Hükûmeti devrildi (Kuduoğlu, 2018, s. 57).

Darbeden dört gün sonra İran'a dönen Şah Muhammed Rıza Pehlevi, General Zahidi'yi yeni başbakan olarak atadı. Kendi iktidarı için bir daha herhangi bir tehlikenin oluşmaması için biraz daha sert bir yönetim şekli benimsedi. İlk önce Tûde Partisi'ni kapatmaya çalışmıştı. Çünkü kendi iktidarına karşı oluşabilecek herhangi bir tehdit unsurunun olmasını hiç istemiyordu. Bu amacı

doğrultusunda yönetimdeki kontrolü daha iyi denetleyebilmek için gizli bir polis teşkilatı olan SAVAK'ı kurdu (Edi, 2019, s. 736).

AJAX Operasyonu sürecinde öncelikle Millî Cephe içerisinde bazı muhalifler ortaya çıkarak Şah yanlılarıyla birleşti. Daha sonra Amerika ve İngiltere'nin istihbarat servisleriyle birleşerek Musaddık Hükûmeti'ni ve dolayısıyla Millî Cepheyi yıktılar. "1953 darbesi genellikle İran'ın uluslararası komünizmden kurtulması için CIA ile ortaklaşa yürütülen bir girişim olarak gösterilmiştir. Oysa uluslararası petrol kartelini kurtarmak adına Britanyalılarla Amerikalıların ortak çabasıdır. Her ne kadar Amerika komünizm tehlikesini ortaya atsa da CIA'in belgelerinden birinde Musaddık Hükûmeti ile İran'da çıkarları olan Batılı ülkeler arasında bir petrol antlaşmasının olmayacağı öngörülmüş ve Musaddık Hükûmeti'nin devrilerek İran'ı Batılı devletlerle petrol antlaşması imzalamaya uygun bir şekle sokmak amaçlanmıştır. Musaddık o günkü şartlarda elinden daha fazla bir şey gelmediğini söylemiştir. O Millî Cephe'yle ilgili şu sözleri ifade etmiş: *"Millî Cephe bir parti değildi ve hükûmeti koruyabilecek meclis çoğunluğuna sahip değildi. Millî Cephe umumi efkârın ona destek olduğu bir azınlıktı ve halk ellerinden gelenin fazlasını yapıyordu, referandum zamanı hükûmete sahip olduğu bir oyu vererek güçlendirmeye çalışmıştır."* Musaddık, darbeden sonra yazdığı hatıratlarında kolluk güçlerinin meşru hükûmetten yana olmadıkları ve karşı gelmek için güçsüz olduklarını yazarken hükûmetinde son zamanlarda üçüncü güç lideri Halil Meleki ve İran Millet Partisi Başkanı Daryuş Forouhar'ın önerdiği "Millî Muhafız Gücü" ve diğer buna benzer bir şey kurulması fikrini reddetmiştir. Tüm bu yapılanlar belki de dolaylı olarak 19 Ağustos 1953'te Muhammed Rıza Şah'ın desteklediği lümpenler vesair toplumsal güçlerin sokakları kontrol almalarının yolunu bilfiil işini kolaylaştırmıştır.

Musaddık'ın devrilmesinde ana aktörler olan Amerika ve İngiltere her ne kadar işi Komünist Tûde Partisi ve Sovyetler Birliği'yle yakınlaşma olarak gösterse de asıl konunun İran'ın petroleri olduğu dikkatlice incelediğimiz zaman açıkça ortaya çıkıyor. Nitekim Musaddık Hükûmeti'nin devrilmesiyle başa geçen General Zahidi Hükûmeti, Musaddık'ın bin bir gayretle millîleştirdiği İran petrollerinin uluslararası bir konsorsiyuma devreden bir anlaşmayı imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre İran'ın petrol şirketleri yerinde kalsa da tüm petrolerin çıkarılması ve işlenmesi hakları bu yabancı konsorsiyuma verilmiştir. 1954 yılında yapılan anlaşmayla sadece İngiltere değil, onunla birlikte AJAX Operasyonu'nu üstlenen Amerika da İran'ın petrollerine ulaşmıştır (Ballıkaya, 2019, s. 136-137). Darbeden sonra Musaddık vefat ettiği 1967 yılına kadar ilk önce üç yıl hapis cezası daha sonrasında ise ev hapsine çarptırılmıştır. Bu yaşanan olaylar İran'da Tûde Partisi ile beraber din adamlarının da güçlü olduklarının göstergesi olmuştur (Güven, 2018, s. 62).

Petrolün millîleştirilmesi meselesinde Musaddık'a destek veren diğer en önemli etkenlerden olan din adamlarının bakış açısı ile konuya değinirsek, ulemanın bu yaşanan olaylara sadece İran'ın millî çıkarlarının korunması amacıyla hareket ettiği söylenemez. Şii din adamlarına göre Muhammed Rıza Şah modernleşme ve sekülerleşme politikaları ile Batı değerlerini İran halkına empoze etmeye çalışmış ve aynı zamanda ulema sınıfının halk üzerindeki etkisini azaltmıştır. Muhammed Rıza Şah ve Batı üzerinde kazanılacak zafer din adamları açısından bakıldığında onların güçlerini ve etkilerini artıracaktır ve Batı'nın etkisinden daha uzak, İslami değerlerle özdeşleşen yeni bir devlet yapısı için zemin oluşturacaktır (Cülük, 2018, s. 93).

2000'li yıllara gelindiğinde ABD'de Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Madeleine Albright, Musaddık'ı devirmede CIA'in elinin olduğunu açıklamıştır. 2009 yılında ise dönemin ABD Başkanı Barack Obama İran'da seçilmiş bir başbakanı darbe ile indirdiklerini açıkça belirtmiştir (Karaağaç, 2024, s. 86).

Sonuç ve Tartışma

Muhammed Musaddık dönemi İran tarihinde en kritik ve hareketli dönemlerden biridir. Petrol gelirlerinin adaletsiz bir şekilde İran halkından alınarak İngiltere'ye verilmesi bu dönemlerde insanlar arasında huzursuzluğa neden olmuştur. Bu yapılanlara karşı zamanla farklı hareketlilikler oluşmuştur. Ama bunlardan en kuvvetlisi Musaddık'ın başını çektiği Millî Cephe olmuştur. Halkın büyük desteğini alarak Başbakanlık koltuğuna oturan Musaddık İran petrollerini millîleştirerek amacına ulaşmış, kısa bir dönemde olsa Şah ve İngiltere karşısında çok önemli kazanımlar elde etmiştir. Zamanla Millî Cephe içerisindeki anlaşmazlıklar, yapılan toprak reformunun bazı toprak ağalarıyla hükûmet arasında sorun oluşturmaları ve İran'a karşı yapılan şiddetli ambargolar sebebiyle Musaddık, bir süre sonra arkasındaki güçlü desteği giderek kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemlerde çok önemli olan, başını Ayetullah Kaşani'nin çektiği Ulemanın desteğini de kaybeden Musaddık, bu sefer daha yalnız bırakılmıştır. Bütün bu gelişmeler ise 1953 yılında yapılan AJAX Operasyonunun başarılı olmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Musaddık'a karşı olan Şah, İngiltere ve Amerika ile anlaşarak darbenin yapılması için müttefik güçlere destek vermiştir. İçerideki iktidar mücadelesi ve ekonomik huzursuzluk AJAX Operasyonu için CIA ve MI6 gizli servislerine büyük avantaj sağlamıştır. Belli seçkinlerle iletişime geçerek onlara bir sürü vaatler ve para teklif ederek darbeye destek vermeleri istenmiştir. Ordudan atılan subaylar ve bu subayların kurduğu komitenin başındaki isim General Zahidi, Musaddık'ın yerine getirilecek isim olarak belirlenmiştir. CIA'nin Orta Doğu şefliği görevini yürüten Kermit Roosevelt bu görevi üstlenerek İran'a gelmiş ve bir sürü temaslarda bulunarak darbe için zemin hazırlamıştır. Amerika'da yeni seçilen Eisenhower'ın da onay vermesiyle tüm hazırlıklar tamamlanmış ve 19 Ağustos 1953 yılında müttefik güçler tarafından

organize edilen darbe başarılı olmuştur. Böylelikle İran'da Musaddık dönemi sona ermiş, kendisi ise tutuklanmıştır. Darbeden sonra yapılan tüm reformlardan geri adım atılarak her şey eski düzene dönmüştür. İran petrolleri tekrardan yabancı güçlerin eline geçmiş ve 1954 yılında uluslararası petrol şirketiyle anlaşma yapılarak gelirlerin tekrardan bir kısmı yabancı firmalara aktarılmıştır. Sonuç olarak Musaddık olayları İran'ın siyasi tarihinde sadece önemli bir dönüm noktası olarak kalmamış, aynı zamanda uluslararası alanda müdahalelerin ve özellikle Soğuk Savaş dönemi bağlamında nasıl işlediğine dair bir önemli örneklerdendir. Musaddık'ın ülkedeki petrolü millileştirme çabaları, İran'ın sadece ekonomik açıdan mücadelesi değil, aynı zamanda bağımsızlık ve egemenlik mücadelesinin simgesidir. Ancak AJAX Operasyonu'nun başarıya ulaşması İran'da hem iç politika hem de bölgesel güç dengelerinin değişmesine yol açmıştır. Bu darbe İran'ın politik geleceğinde uzun vadeli izler bırakmış ve antiemperyalist duyguların yükselmesine sebep olmuştur. Musaddık'ın devrilmesi sadece İran'daki siyasi yapıyı değil, aynı zamanda Orta Doğu'daki bütün güç ilişkilerini de etkilemiştir ve bizlere uluslararası politikada ilişkilerin nasıl şekillendiğine dair önemli dersler vermektedir.

Yabancı güçler tarafından İran'ın komünist tehlikeye yaklaşması söylemi AJAX Operasyonu'nun bahanesi olmuş ama daha detaylı incelediğimizde asıl sebebin komünist tehdide değil, İran'ın petrollerinin millileştirilmesinde olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Bir diğer yandan Amerika ve İngiltere bundan sonra hep Şah'a destek sağlamış ve bununla Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin darbe sonrası iktidarı daha güçlü bir hâle gelmiştir. Bu 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar sürmüştür. Musaddık'ın devrilmesi günümüzde de dünya çapında tartışılan meselelerdendir ve İran'ın siyasi kimliğini anlamak açısından önem taşıyan meselelerden sayılmaktadır.

Kaynakça

- Abrahamian, E. (2001). The 1953 Coup in İran. *Science & Society*, 65(2), 182-215.
- Abrahamian, E. (2008). *Modern İran Tarihi (Çeviren: Dilek Şendil)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aydın, H. (2023). İran'da Başbakan Musaddık Dönemi Politik Gelişmelerinin Türk Basınına Yansımaları (1951-1953). *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*(30), 125-141.
- Ballıkaya, A. (2019). Muhammed Musaddık Döneminde İran'da Petrolün Millileştirilmesi ve 1953 Darbesi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bolat, G. (2013). İngiltere'nin İran'daki Petrol Macerası. *History Studies Journal*, 5(2), 57-77.
- Cülük, A. (2018). İran İslam Devrimi ve Ulemanın Zaferi. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 20(1), 87-103.
- Edi, A. (2019). İran'da İslam Devrimi Öncesi Siyasi Olaylara Bakış "Ak Devrim ve Lale Meydanı Katliamı. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(66), 731-744.
- Erendor, M. (2018). *İran'da Türk Kimliği*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Erkan, S. (2015). Dramatik Bir Darbe Hikayesi: 1953'de İran'da Musaddık Hükümeti'nin Devrilmesi. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 6, 158-180.
- Gasiorowski, M. J. (1987). The 1953 Coup D'etat in İran. *International Journal of Middle East Studies*, 19(3), 261-286.
- Güven, E. (2018). Türk Basınında İran Devrimi: Hürriyet Gazetesi Örneği. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*,(1), 58-73.
- İsraili, O. (2013). The Circuitous Nature of Operation Ajax. *Middle Eastern Studies*, 49(2), 246-262.
- Karaağaç, Y. (2024). Gizli Servislerde Örtülü Operasyon Faaliyetleri. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 4(1), 79-97.
- Kaya, M. (2017). Muhammed Musaddık'ın İran Petrollerini Millileştirme Çabaları Ve Sonu. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 117(231), 157-166.
- Kaya, M. (2021). Muhammed Rıza Şah Pehlevî Dönemi Ve Modernleşme Hareketleri (1941-1979). *Modern İran Tarihi*, 393-430.

- Kılıç, M. (2013). *Soğuk Savaş'tan Bugüne Darbeler Ve Devrimler* (Cilt 2). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kuduoğlu, A. (2018). İran'da Musaddık Dönemi: 1951-1953 . *İran Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 37-62.
- Mutlu, O. (2009). Uluslararası Hukukta Karışmama İlkesi Bağlamında Ajax Operasyonu. *Uluslararası Akademik Fikir Araştırma Dergisi*, 12(25), 57-69.
- Okyar, O. (2014). *İran ve Demokrasi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Polat, E. (2024). İran'da Muhammed Rıza Şah Karşısı Liberal Muhalefet: Milliyetçi Cephe Hareketi. *İran Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 81-107.
- Roosevelt, K. (2007). *Karşı Darbe CIA İran'da*(Çevrimen: Bedirhan Muhib). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sarıkaya, Y. (2008). *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tomak, Ö. (2020). İstihbarat Kurumlarının Askeri Darbelere Etkisi: Ajax Operasyonu Örneği. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(4), 2224-2238.
- Yılmaz, T. (2009). *Uluslararası Politikada Orta Doğu*. Ankara: Barış Platin Yayınları.
- Александрович, Н. В. (2011). Особенности Исторического Развития Ирана. *Вестник Рязанского государственного университета им. С. А. Есенина*.